

Intersekcionalní přístup ke zkoumání nezaměstnanosti*

HANA HAŠKOVÁ, ALENA KRÍŽKOVÁ, KRISTÝNA POSPÍŠILOVÁ**

Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Praha

An Intersectional Approach to Research on Unemployment

Abstract: This article critically evaluates the use of an intergroup intersectional perspective in quantitative research on social inequalities and thereby helps to obtain deeper knowledge of the sources of inequality that impact chances of unemployment in the Czech Republic and contribute to the discussion of the benefits and limitations of using this approach. The advantage offered by the intersectional perspective is illustrated in an analysis of EU-SILC data. The analysis combines an additive and multiplicative (intersectional) approach to research on unemployment in the Czech Republic. An additive model of binary logistic regression is accompanied by binary logistic regression models with interactions. The aim is to identify the factors and the social positions that result from the interaction of these factors that together influence chances of unemployment. The analysis shows that one source of inequality in interaction with other sources can have an entirely different impact on chances of unemployment than individual factors have on their own. An example is the interaction of gender and parenthood, which creates different social positions for different subpopulations. Motherhood, fatherhood, and the absence of the need to care for a young child can generate specific (dis)advantages for women or men also depending on the nature of their employment.

Keywords: intersectionality, unemployment, inequalities, gender, logistic regression, interactions

Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 2018, Vol. 54, No. 2: 171–197

<https://doi.org/10.13060/00380288.2018.54.2.398>

* Článek byl napsán s podporou projektu „Intersekcionalita v sociologickém výzkumu sociálních nerovností a dopadů ekonomické krize na zaměstnanost“ GA ČR (reg. č. 15-13766S). Odbornými konzultacemi k metodologickému postupu přispěli Mgr. Zuzana Podaná, Ph.D., (Univerzita Karlova) a prof. Gerry Veenstra (University of British Columbia), za což jim děkujeme. Za podnětné připomínky děkujeme také dvěma anonymním recenzujícím.

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: PhDr. Hana Hašková, Ph.D., PhDr. Alena Krížková, Ph.D., Mgr. Kristýna Pospíšilová, Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Jilská 1, 110 00 Praha 1, e-mail: hana.haskova@soc.cas.cz, alena.krizkova@soc.cas.cz, kristyna.pospisilova@soc.cas.cz.

Pozice jedince (resp. skupiny) v sociálním prostoru bývá odvozována od jeho umístění na pracovním trhu. Intersekcionalní přístup se v rámci studia nerovností zaměřuje na to, jak může být jedinec určitým způsobem znevýhodněn (např. ženy) a zároveň zvýhodněn (např. vysokoškolským vzděláním) a jak se tyto zdroje znevýhodnění a zvýhodnění ve svém působení vzájemně ovlivňují a vytvářejí tak pozice specifické. Jako teoretický a metodologický přístup ke zkoumání sociálních nerovností nebyl dosud intersekcionalní přístup v české sociologii rozvinut [Kolářová 2008]. Jeho cílem je zkoumat provázanost různých zdrojů nerovností a procesů z(ne)výhodňování. Na rozdíl od přístupu, ve kterém jsou zdroje nerovností (např. vzdělání, etnicita nebo gender) analyticky považovány za vzájemně nezávislé, proto aplikuje „multiplikativní“ přístup [Choo, Ferree 2010: 131]. Ten vzájemnou nezávislost zdrojů nerovností nepředpokládá, ale přímo se zaměřuje na zkoumání toho, jak se zdroje nerovností ve svém vlivu vzájemně utvářejí [Crenshaw 1993; McCall 2005; Walby 2007]. Zviditelňuje to, jak jednotlivé zdroje identity nabývají na svém významu ve vztahu k dalším vlivům [Shields 2008]. Tím, jak se prolínají, vytvářejí unikátní zkušenosti, příležitosti a bariéry [Browne, Misra 2003], a tak provázaně (re)produkují mnohorozměrný systém odlišností a hierarchií [Bowleg 2008; Collins, Bilge 2016].

Cílem tohoto článku je kriticky zhodnotit možnost aplikace meziskupinového intersekcionalního přístupu při zkoumání sociálních nerovností na příkladu empirického šetření EU-SILC [McBride, Hebson, Holgate 2015; Mooney 2016]. Výsledky analýzy ukazují, že intersekcionalní perspektiva může pomoci odhalit, že určitý zdroj nerovností má v kombinaci s dalšími zdroji nerovností jinou, nebo dokonce zcela opačnou souvislost se zkoumaným jevem, a tak utváří pro odlišné subpopulace různé sociální pozice. V souladu s intersekcionalní perspektivou se zaměřujeme na vzájemné působení zdrojů nerovností a ukazujeme rozdíl mezi aditivním a multiplikativním (intersekcionalním) analytickým postupem. Ukazujeme, že intersekcionalní přístup je pro výzkum sociálních nerovností přínosný, jelikož pomocí analýzy vzájemného působení faktorů přesněji zachycuje sociální pozice konkrétních subpopulací nebo jedinců.

Nejdříve představíme základní principy a typy intersekcionalních přístupů ke zkoumání nerovností a struktur moci. Následně, v návaznosti na literaturu, která zkoumá faktory související s nezaměstnaností, formulujeme předpoklady o vybraných faktorech a jejich interakcích. Dále představíme možný postup aplikace meziskupinového intersekcionalního přístupu v kvantitativním výzkumu na příkladu analýzy dat EU-SILC. Tato analýza odhaluje některé z faktorů a jejich interakcí, které souvisejí s vyšší či nižší šancí na nezaměstnanost v ČR v letech 2007–2013. Doplnuje tak poznání o zdrojích nerovností na trhu práce v ČR. Závěrem diskutujeme přínosy a limity využití meziskupinového intersekcionalního přístupu v kvantitativním výzkumu sociálních nerovností i jeho konkrétní aplikace v souvislosti s provedenou analýzou.

Intersekcionalní perspektiva

Intersekcionalní perspektiva, která se v sociálních vědách rozvíjí od devadesátých let 20. století, je teoretickým a metodologickým přístupem pro pochopení komplexních otázek nerovnosti a spravedlnosti ve společnosti [Hancock 2016]. Zaměřuje se na kritické zkoumání vzájemně provázaných zdrojů z(ne)výhodnění nebo procesů z(ne)výhodňování a na zachycení situovanosti marginalizovaných skupin a jedinců v komplexních sítích vztahů moci a nerovnosti [Collins, Bilge 2016].

Základní myšlenkou intersekcionalního přístupu je, že neexistuje jediná sociální kategorie (třída, gender, etnicita, národnost, sexualita a další), která by vysvětlovala lidskou zkušenost, jež je strukturovaná rozdíly a distribucí moci, bez odkazu k dalším kategoriím [např. Collins 1993; Kolářová 2008; McCall 2005; Walby 2007; Yuval-Davis 2012]. Patricia H. Collins [1990: 276] hovoří o existenci struktury nerovnosti, která se vztahuje k různým oblastem distribuce moci (strukturální, disciplinující, hegemonické a interpersonální). Podle tohoto přístupu jsou systémy nerovnosti neoddělitelně propojeny a (re)produkují se na různých úrovních od struktury společnosti přes instituce, symboly a normy až po individuální praktiky. V rámci této struktury může jedinec zažívat zároveň znevýhodnění i zvýhodnění podle svého konkrétního kombinovaného statusu [Browne, Misra 2003: 489]. Není např. možné tvrdit, že ženy obecně jsou v ČR znevýhodněny oproti mužům v přístupu k zaměstnání, protože vysokoškolsky vzdělané Češky mají pravděpodobně vyšší šanci získat zaměstnání než muži romské národnosti s nízkým vzděláním. Kimberlé Crenshaw [1993], která je považována za zakladatelku termínu intersekcionalita v rámci sociologie, upozorňuje na „intersekcionalní neviditelnost“ některých rasových skupin žen. Ve výše uvedeném příkladu se jako hypoteticky „neviditelná“ jeví konkrétní skupina mužů. „Intersekcionalní neviditelnost“ může mít zásadní negativní důsledky pro formulaci veřejných politik, které z(ne)výhodnění „neviditelných“ skupin nereflektují. A nejen to. Dlouhodobá „intersekcionalní neviditelnost“ velkých skupin populace je spojována s narůstajícími antidemokratickými tlaky a destabilizací společností v rámci euroamerické civilizace [Kováts 2017].

Perspektiva vzájemného utváření a působení zdrojů nerovnosti na pozici člověka ve společnosti není v sociologii nová. Také v empirických výzkumech se objevují analýzy, které vzájemně utvářený vliv (znevýhodňujících) faktorů analyzují [např. Železná, Kreidl 2016]. Intersekcionalní přístup navazuje na zkoumání kategorií hierarchizujících a kategorií utvářejících mocenské vztahy s důrazem na propojenost a situovanost znevýhodňujících kategorií v sociálním, ekonomickém a politickém kontextu [Collins 1990: 276]. Intersekcionalitu je v tomto kontextu možno chápat jako teoreticko-metodologický rámeček, ve kterém lze vzájemné utváření a působení zdrojů nerovnosti a procesů z(ne)výhodňování zkoumat. A také jako epistemologický přístup, který staví poznání propojenosti zdrojů a procesů z(ne)výhodňování jako podmínku pochopení struktury nerovnosti i vytváření efektivních sociálněpolitických opatření k redukci nerovnosti.

Lze rozlišit dva základní intersekcionalní přístupy: vnitroskupinový (*intra-categorical* nebo *anti-categorical*) a meziskupinový (*intercategorical* nebo *categorical*) [McCall 2005]. Cílem meziskupinového (častěji kvantitativního) přístupu je měřit pozice a zdroje z(ne)výhodnění mezi více sociálními skupinami. Naopak ve vnitroskupinovém (zpravidla kvalitativním) přístupu jsou struktury nerovností využívány jako kontext pro zkoumání zkušeností a prožívání z(ne)výhodnění a procesů z(ne)výhodňování u konkrétní skupiny (např. ženy s nízkým vzděláním). A někdy jsou následně srovnávány se zkušenostmi a prožitky z(ne)výhodnění a procesy z(ne)výhodňování u další skupiny či skupin (např. ženy s vysokoškolským vzděláním).

Ačkoliv je explorační síla kvalitativního intersekcionalního přístupu při odhalování struktur moci a nerovností nezpochybnitelná, statistická data a číselná vyjádření nerovností bývají politicky přesvědčivější. Mohou tak být účinnější pro prosazení programů na podporu marginalizovaných osob [Browne, Misra 2005].

I když je těžištěm intersekcionalního přístupu multidimenzionalita identity, analytické oddělení a analýza působení jednotlivých zdrojů znevýhodnění nezávisle na jiných může být jedním z kroků na cestě k porozumění intersekcionalitě. Nikdy však není krokem jediným. V intersekcionalním výzkumu musí výzkumníci a výzkumnice analyzovat každý vlivný zdroj nerovnosti nejen odděleně, ale i v jeho vzájemném působení se zdroji dalšími [Bowleg 2008: 319].

Při vnitroskupinovém přístupu se postupuje od intersekcionalního celku (tj. sociální skupiny, události nebo konceptu) k výzkumu vzájemných souvislostí a provázanosti jednotlivých forem z(ne)výhodnění či procesů z(ne)výhodňování. Naopak při meziskupinovém přístupu se postupuje od analýzy vlivu jednotlivých zdrojů nerovností k jejich vzájemnému působení [McCall 2005].

V obou případech je důležité tematizovat nejen kategorie marginalizovaných (či procesy marginalizace), ale i procesy zvýhodňování (nebo kategorie zvýhodněných), které zůstávají zpravidla interpretačně skryty. S nimi bývají marginalizovaní poměřováni jako s normou, nebo pokud zde působí zvýhodňující i znevýhodňující procesy, zůstávají často bez povšimnutí. V případě studia procesů marginalizace zase zůstávají mimo zaměření analýzy jako kontext, v němž k procesům marginalizace dochází, přičemž procesům zvýhodňování pozornost věnována nebývá. I tím se však nerovnosti reprodukují [Choo, Ferree 2010].

Faktory související s nezaměstnaností v ČR

Nezaměstnanost není asociována pouze s chudobou a materiální deprivací nezaměstnaných a jejich domácností, ale také s deprivací sociální. Tím, že ovlivňuje životní úroveň, identitu a sociální vztahy, má negativní vliv na sebeúctu, vyvolává pocit závislosti a omezuje potenciál a možnosti participace na sociálních aktivitách. Nezaměstnanost může být tedy zdrojem sociálního vyloučení a působit proti společenské soudržnosti [např. Jahoda 1988; Gallie, Paugam, Jacobs 2003].

Identifikace skupin potýkajících se s nezaměstnaností může přispět k efektivnímu zacílení politik na podporu zaměstnanosti, zaměstnatelnosti, sociálního začleňování a k posílení společenské soudržnosti.

Empirické výzkumy se shodují na tom, že faktory související s nezaměstnaností identifikovat lze. Může se jednat o faktory *individuální*, jako jsou pohlaví, věk, etnicita a vzdělání. Tomáš Sirovátka [2009] například identifikoval jako faktory zvyšující riziko nezaměstnanosti nízký věk, zdravotní postižení, věk nad 50 let a nízké vzdělání. Podle Tomáše Sirovátky [2002], Josepha Hraby et al. [2000] a Jiřího Vyhlídal a Petra Mareše [2006] vliv vzdělání na šance na trhu práce v ČR dokonce v průběhu let stále zesiloval. S ohledem na výši a typ vzdělání, pracovní zkušenosti, kontakty a kvalifikaci je zpravidla odkazováno ke konceptu lidského kapitálu jako souboru znalostí, schopností a dovedností, které jsou využitelné pro pracovní uplatnění a zaměstnatelnost [Horáková 2011]. Jaromíra Kotíková [2003] a Tomáš Sirovátka [2002] podtrhují rizikovost mladších nezaměstnaných, kteří vstupují na trh práce se vzděláním, jež neodpovídá aktuálním potřebám trhu práce, a bez zkušeností (s hledáním) zaměstnání a pracovních návyků. To podle nich odlišuje rizikovost mladých nezaměstnaných od rizikovosti starších nezaměstnaných. U nich záleží – kromě vhodnosti jejich kvalifikace pro aktuální požadavky trhu práce – spíše na jejich schopnosti adaptace na nové technologie a na míře jejich zdravotních problémů.

Faktory ovlivňující nezaměstnanost mohou souviset také s *životními tranzi-cemi* – s přechody mezi ekonomickou neaktivitou a trhem práce (např. ukončení denního studia nebo období celodenní péče o děti) [Bičáková, Kalíšková 2015]. Kromě individuálních faktorů a faktorů životní dráhy jsou neméně podstatné také *faktory strukturální*, související s regionálními rozdíly v míře nezaměstnanosti a s povahou lokálních trhů práce (např. počet volných míst v různých odvětvích v lokalitě) [Feřtová, Temelová 2011; Katrňák, Mareš 2007].

Anne Green a David Owen [2006] uvádějí, že čím více je znevýhodňujících charakteristik, tím vyšší je riziko nezaměstnanosti. Některé kombinace jsou ale zvláště znevýhodňující. Anne Green [1997] uvádí jako typický příklad mladou ženu s nezletilým dítětem žijící bez partnera. Většina empirických výzkumů však stále porovnává rozdíly mezi skupinami podle jednotlivých faktorů. Na to, které z nich spolu interagují a jakým způsobem tím svůj vliv vzájemně modifikují, se nezaměřuje [Hansson, Aavik 2012; Choo, Ferree 2010; Penner, Saperstein 2013].

Ačkoliv intersekcionalita jako teoretický a metodologický přístup v ČR doposud nebyla ve výzkumech nezaměstnanosti širěji tematizována, lze se při hledání vysvětlujících proměnných a předpokladů o jejich působení opřít o výzkumy, které se zabývaly kombinacemi nebo interakcemi faktorů zvyšujících riziko nezaměstnanosti či šanci na nezaměstnanost.

Tomáš Sirovátka [1997] považuje kumulaci handicapů na straně pracovní síly za jeden z důležitých faktorů marginalizace na českém trhu práce. Jiří Vyhlídal a Petr Mareš [2006] identifikovali jako nejčastější kombinace rizikových faktorů nezaměstnanosti v ČR nízké vzdělání a vyšší věk, zdravotní handicap a vyšší

věk, souběh nízkého vzdělání a osamělého rodičovství, souběh nízkého vzdělání a zdravotního handicapu a souběh nízkého vzdělání, vyššího věku a zdravotního handicapu. Tomáš Katrňák a Petr Mareš [2007] pracovali s latentní logistickou regresí, díky které odhalili čtyři faktory ovlivňující nezaměstnanost (pohlaví, vzdělání, věk a kraj), a zároveň ukázali, že českou populaci lze členit do tří segmentů, kdy v každém z nich mají tyto faktory jinou váhu. Přínosem jejich postupu bylo odhalení málo zastoupeného, ale z hlediska nezaměstnanosti významného populačního segmentu charakterizovaného základním vzděláním a vysokou mírou nezaměstnanosti bez ohledu na charakter lokálního trhu práce. O tomto populačním segmentu lze předpokládat, že se v něm koncentrují lidé společensky marginalizovaní a na trhu práce diskriminovaní, pro které je typický nízký lidský kapitál a sekundární trh práce. Na rozdíl od zbylých dvou populačních segmentů, jež od sebe oddělovaly muže a ženy (a v nichž se lidé ocitali v nezaměstnanosti zejména v důsledku nedostatku pracovních příležitostí na lokálním trhu práce), řešení nezaměstnanosti v „segmentu marginalizovaných“ podle nich představují především programy na zvyšování kvalifikace a sociální kompetence.

Marie Feřtová a Jana Temelová [2011] poukázaly prostřednictvím prostorové analýzy struktury uchazečů o zaměstnání na konkrétní shluky obcí nebo mikroregiony, kde kombinace ekonomických faktorů na straně trhu práce (míra nezaměstnanosti v obci či mikroregionu) a faktorů na straně pracovní síly (pohlaví, vzdělání a věk) disproporčně postihují určité sociodemografické skupiny obyvatel. Zjistily, že nezaměstnanost starších lidí je problémem zejména v malých obcích s nízkou nezaměstnaností, zatímco vysoká míra nezaměstnanosti posiluje znevýhodnění na trhu práce u osob s nízkým vzděláním. Dalším zjištěním bylo, že ačkoli vysokoškolsky vzdělaná pracovní síla je nezaměstnaností zasažena nejméně, existují v ČR území, kde i ona nachází uplatnění hůře.

Ondřej Hora a Miroslav Suchanec [2014] rozdělili populaci do skupin kombinujících hodnoty čtyř znaků s pravděpodobným vlivem na nezaměstnanost (pohlaví, vzdělání, věk a zdravotní stav), aby pomocí klastrové analýzy rozčleňující populaci podle účasti v různých programech aktivní politiky zaměstnanosti porovnávali, ve kterých skupinách vedla účast ve sledovaných programech k vyšším šancím na zaměstnanost. Jedním ze zjištění bylo, že tato účast zvyšuje šance na zaměstnanost ve všech populačních skupinách, nejvíce však v těch, v nichž se rizikové faktory kumulují.

Lada Železná a Martin Kreidl [2016] využili pro studium přechodů mezi zaměstnaností a nezaměstnaností analýzu přežití. Studovali konkrétně vliv pohlaví, věku, vzdělání, rodinného a zdravotního stavu, bydliště a historického období. Dynamický přístup a odhalení interakce věku a vzdělání jim umožnily identifikovat, že vyšší agregovaná nezaměstnanost lidí starších 50 let (ve srovnání s mladšími) vyplývá z jejich omezené schopnosti návratu do zaměstnání po jeho ztrátě. Riziko přechodu do nezaměstnanosti je totiž v této věkové kategorii ve srovnání s některými z mladších věkových kategorií nižší, přičemž význam vzdělání pro přechody mezi zaměstnaností a nezaměstnaností u této skupiny klesá.

Výše uvedené studie se k intersekcionalnímu přístupu nehlásí, upozorňují však na to, že nezaměstnanost nezvyšují pouze jednotlivé zdroje nerovností, ale i jejich kumulace nebo specifické kombinace. Studie Lenky Formánkové a Aleny Křížkové se k intersekcionalnímu přístupu ke studiu nerovností na trhu práce explicitně hlásí. Jejich kvalitativní vnitroskupinově orientovaná studie analyzuje, jak ztížené šance na získání zaměstnání (v důsledku transformace společnosti po roce 1989 a s počátkem ekonomické krize od roku 2008) prožívaly ženy s nízkým vzděláním [Formánková, Křížková 2010]. Další jejich kvantitativní meziskupinově orientovaná studie se soustředila na dopady poslední ekonomické krize na zaměstnanost různých definovaných skupin v rámci mužské a ženské populace [Křížková, Formánková 2014]. Tyto studie upozorňují na prolínání znevýhodňujících a zvýhodňujících faktorů a procesů, které by měly stát podle Hae Yeon Choo a Myry Marx Ferree [2010] v centru pozornosti intersekcionalní analýzy.

Na všechny tyto studie v níže uvedené empirické analýze faktorů a jejich interakcí ovlivňujících šanci na nezaměstnanost navazujeme. Naším hlavním cílem je na příkladu analýzy nezaměstnanosti diskutovat výhody a limity, jaké kvantitativní meziskupinový intersekcionalní přístup při studiu nezaměstnanosti a nerovností představuje.

Analytický postup

Za účelem diskuse výhod a limitů kvantitativního intersekcionalního přístupu tato studie využívá dvě analytické strategie: aditivní (bez interakcí) a multiplikativní (intersekcionalní – s interakcemi). Pomocí těchto přístupů byl zkoumán vztah vysvětlujících proměnných a interakcí mezi nimi s nezaměstnaností.

V první fázi byl sestaven aditivní model binární logistické regrese, který ukazuje hlavní efekty vysvětlujících proměnných. Aditivní přístup předpokládá, že vysvětlující proměnné souvisejí s nezaměstnaností (ženy mají větší šanci na nezaměstnanost než muži, lidé s horším zdravotním stavem mají větší šanci na nezaměstnanost než lidé zdraví). Přitom se zde neanalyzuje vzájemné utváření zdrojů nerovností.

Ve druhé fázi byl testován multiplikativní (intersekcionalní) přístup. Ten předpokládá, že vysvětlující proměnné spolu mohou interagovat a ovlivňovat tak šanci na nezaměstnanost specifickým způsobem. Multiplikativní přístup odpovídá testování statistických interakcí mezi vysvětlujícími proměnnými. Přítomnost statisticky signifikantních interakcí v modelech binární logistické regrese (dále BLR) u analyzovaných dat potvrzuje význam multiplikativního přístupu. Sledována byla také hodnota Akaikeho informačního kritéria (AIC), které slouží k porovnání vhodnosti modelů. Pokud je interakce významná a pro model přínosná, model by měl dosahovat lepších výsledků, tedy hodnota AIC by měla být nižší než u modelu bez interakce.

Předpokládané faktory související s nezaměstnaností a jejich interakce

Do aditivního modelu binární logistické regrese byly zahrnuty vysvětlující proměnné, které se ukázaly jako významné v předchozích analýzách nezaměstnanosti (viz výše): pohlaví, vzdělání, zdravotní stav, věk, rodinný stav, rodičovství, charakter zaměstnání,¹ regiony, rok sběru dat, počet odpracovaných let (viz Tabulku 1). V souladu s předchozími výzkumy očekáváme, že nižší vzdělání, špatný zdravotní stav, mladší a starší věkové kategorie a regiony Severozápad a Moravskoslezsko budou souviset s vyšší šancí na nezaměstnanost oproti jiným kategoriím těchto vysvětlujících proměnných [Feřtová, Temelová, 2011; Katrňák, Mareš, 2007; Sirovátka, 1997; Sirovátka 2009]. Také pracovní dráha a konkrétní pracovní pozice jedince je zásadní pro jeho šance na nezaměstnanost nebo zaměstnanost [Sirovátka 2002; Kotíková 2003]. Proto očekáváme, že manuální charakter práce a nižší počet odpracovaných let bude souviset s vyšší šancí na nezaměstnanost. V souladu s předchozími výzkumy očekáváme také vyšší šanci na nezaměstnanost u žen oproti mužům [Křížková, Formánková 2014]. Testujeme také efekt roku a očekáváme, že šance na nezaměstnanost rostly mezi sledovanými lety 2007 a 2013 v souvislosti s ekonomickou krizí. Testujeme také souvislost šance na nezaměstnanost a rodičovství (nejmladšího dítěte ve věku 3 až 8 let). Na základě předchozích výzkumů ale předpokládáme, že významná by mohla být pouze pro ženy [Hašková, Dudová 2017].²

Rodičovství definujeme pro účely naší analýzy rodičovstvím nejmladšího dítěte ve věku 3 až 8 let, jelikož v České republice dominuje model tříletého čerpání rodičovské dovolené a řetězení rodičovských dovolených bez meziprodávání návratu na trh práce. Tento model přispívá k vyšší míře nezaměstnanosti matek právě v období, kdy je jejich nejmladší dítě v předškolním až mladším školním věku [Hašková 2014; Bičáková, Kalíšková 2015]. Právě s nejmladším dítětem v tomto věku se totiž ženy v ČR zpravidla snaží o návrat na trh práce [Bičáková, Kalíšková 2015], který přizpůsobují nejen s ohledem na předpokládané potřeby dětí, ale i na pracovní vytížení toho z partnerů, který výdělečnou činnost kvůli péči o děti nepřerušil [Hašková, Dudová 2017].

¹ Rozdělení na manuální a nemanuální charakter práce vychází z odborné literatury [Vinopal 2011] a je využíváno i Českým statistickým úřadem při prezentacích údajů o nezaměstnaných, ze kterých vyplývá, že zejména nízce kvalifikovaní lidé z manuálních profesí mezi uchazeči o zaměstnání převládají. Také studie European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (EUROFOUND) upozorňují na to, že to jsou zejména nízce kvalifikovaní manuálně pracující, kteří jsou vystaveni nižší jistotě zaměstnání, vyšší míře strachu o jeho ztrátu a menší důvěře v nalezení jiného zaměstnání. Proto je vhodné tuto proměnnou v modelu testovat.

² Ačkoliv analýzy nezaměstnanosti běžně zahrnují mezi vysvětlující proměnné zdravotní a rodinný stav či rodičovství, mohou být tyto stavy nejen jednou z příčin nezaměstnanosti, ale částečně i jejím důsledkem. Hovořit o kauzalitě je v případě průřezových dat problematické. S vědomím tohoto omezení je potřeba číst i zde prezentované výsledky analýzy.

Aditivní model, kam vstupují proměnné nezávisle, neodhaluje důležité informace o spolupůsobení více faktorů. Ohrožení nezaměstnaností se ale jistě týká častěji těch, kdo stojí na průsečíku několika znevýhodňujících faktorů [Green, Owen 2006; Sirovátka 1997]. To však nemůžeme pomocí aditivního modelu prokázat ani vyčíslit. Intersekcionalní přístup v podobě multiplikativního modelu s využitím interakcí nám to naopak umožní. Intersekcionalní přístup upozorňuje i na to, že do výsledných šancí jedinců na trhu práce se mohou promítat znevýhodňující i zvýhodňující faktory zároveň. Předchozí výzkumy ukazují, že dlouhé přerušení pracovní dráhy žen v souvislosti s mateřstvím přispívá ke zhoršení jejich pozice na trhu práce, k častějšímu přijímání prekarizovaných forem zaměstnání a k (dlouhodobé) nezaměstnanosti [Plasová, Válková 2009; Křížková et al. 2011; Hašková, Dudová 2017; Bičáková, Kalíšková 2015]. Naopak zaměstnanost otců malých dětí je vyšší než zaměstnanost mužů, kteří nejsou otci malých dětí [Křížková, Formánková 2014]. Pomocí multiplikativního modelu s využitím interakcí v modelu logistické regrese budeme proto testovat interakci proměnné rodičovství a proměnné pohlaví, která nám umožní vzájemně porovnat všechny kombinace jejich kategorií a přesně vyčíslit šance na nezaměstnanost každé skupiny na průsečíku těchto dvou proměnných. To nám dá zcela novou informaci s přesným vyčíslením šancí na nezaměstnanost u mužů a žen bez nejmladšího dítěte ve věku 3 až 8 let a matek s nejmladším dítětem v této věkové kategorii oproti otcům s nejmladším dítětem tohoto věku.

Šance na nezaměstnanost matek malých dětí se pravděpodobně liší podle jejich (předchozí) pozice na trhu práce. Svou roli zřejmě hraje dosažené vzdělání, doba praxe, charakter vykonávané práce či region. Pro ilustraci využitelnosti intersekcionalního přístupu a významu testování interakcí bude dále testována interakce tří proměnných (pohlaví, rodičovství a charakteru práce) a její souvislost se šancemi na nezaměstnanost. Očekáváme, že matky s nejmladším dítětem ve věku 3 až 8 let, které vykonávají převážně manuální práci, budou mít nejvyšší šanci na nezaměstnanost. Modely dvojných a trojných interakcí nám umožní tento předpoklad otestovat a vyčíslit šance na nezaměstnanost mužů a žen na průsečících sledovaných zdrojů nerovností.

Data

Empirická část tohoto článku vychází z analýzy průřezových dat za ČR z longitudinálního šetření *European Union – Statistics on Income and Living Conditions* (EU-SILC).³ Za účelem zachycení efektu roku sběru dat a očekávaného vývoje neza-

³ V této studii používáme individuální data *European Union Statistics on Income and Living Conditions* (EU-SILC) z let 2007, 2010 a 2013 na základě smlouvy (303/2015-EU-SILC) uzavřené mezi Eurostatem a Sociologickým ústavem AV ČR, v.v.i. Zodpovědnost za zjištění prezentovaná v tomto článku a plynoucí z těchto dat je zcela na autorkách.

Tabulka 1. Popis datového souboru

Proměnná	Kategorie	Distribuce (%)
pohlaví	muž	51
	žena	49
vzdělání	základní až středoškolské s maturitou	84
	vysokoškolské	16
zdravotní stav	dobrý	76
	špatný	24
věkové kategorie	16–25	7
	26–35	22
	36–45	28
	46–55	29
	56–65	14
rodinný stav	svobodní	22
	sezdání	62
	rozvedení, ovdovělí	16
rodičovství	nejmladší dítě ve věku 3 až 8 let	14
	všichni ostatní	86
charakter práce	nemanuální	46
	manuální (vč. služeb)	54
regiony ČR	Praha	9
	Střední Čechy	12
	Jihozápad	13
	Severozápad	11
	Severovýchod	15
	Jihovýchod	16
	Střední Morava	12
	Moravskoslezsko	12
rok sběru dat	2007	41
	2010	33
	2013	26
počet odpracovaných let	min. 0, max. 51, průměr 19,04 let	
ekonomický status (pouze ekonomicky aktivní část populace)	zaměstnaný	90
	nezaměstnaný	10

Poznámka: Pouze ekonomicky aktivní část populace 16–65 let (vážená data).

městnanosti v souvislosti s ekonomickou krizí byla sloučena data z let 2007, 2010 a 2013. Analyzovaná data by tak měla zachytit situaci před poslední ekonomickou krizí, během ní a v době jejího ústupu. Do analýz vstupovali pouze ekonomicky aktivní, konkrétně zaměstnaní a nezaměstnaní respondenti a respondentky s ukončeným vzděláním ve věku 16 až 65 let. Do analýzy vstoupilo celkem 22 353 respondentů a respondentek. Základní přehled analyzovaného souboru je znázorněn v Tabulce 1.

Regresní modelování

Binární logistická regrese (BLR) byla zvolena v návaznosti na odbornou literaturu, která tuto metodu doporučuje pro intersekcionalní kvantitativní výzkum [Dubrow 2008; Hesse-Biber, Johnson 2014; Else-Quest, Hyde 2016]. Participace na trhu práce byla převedena na binární proměnnou (zaměstnaný–nezaměstnaný). Modely BLR predikovaly nezaměstnanost (predikce šance, zda určitá událost nastane, či nikoliv).

U proměnných kategoriálního charakteru byla za referenční kategorii (s označením 1) zvolena kategorie, která obsahovala velký počet pozorování, aby ji bylo možné považovat za stabilní referenční bod, případně ta, která usnadnila interpretaci výsledků [viz např. Řeháková 2000; Veenstra et al. 2011].

Pro posouzení vhodnosti modelů BLR byla sledována hodnota indexu determinace (Nagelkerkovo R^2), hodnota Hosmer-Lemeshowova testu a změny Akaikeho informačního kritéria (AIC).

Výsledky – aditivní model

V Tabulce 2 je představen aditivní model binární logistické regrese predikující nezaměstnanost.

Z výsledků vyplývá, že rok sběru dat neměl statisticky významný vliv na šanci na nezaměstnanost. To může být vysvětleno tím, že do analýz nevstupovali ekonomicky neaktivní respondenti, např. studující, rodiče na rodičovské dovolené, invalidní a starobní důchodci. Zkoumaná populace také nezahrnovala lidi mladší 16 a starší 65 let. Právě tyto skupiny populace definované nízkým či vysokým věkem, péčí o malé děti nebo horším zdravotním stavem mohou v období krize zažívat vyšší ohrožení nezaměstnaností. Ekonomická neaktivita tak může být pro část z nich alternativou nezaměstnanosti.

Model dále ukazuje, že ženy mají oproti mužům 1,4krát (tedy o 40 %) vyšší šanci na nezaměstnanost při kontrole ostatních proměnných v modelu. Respondenti s nejvyšše středoškolským vzděláním mají 4,3krát vyšší šanci na nezaměstnanost oproti vysokoškolákům. Respondenti ze středních Čech se statisticky významně neliší od těch z Prahy, ale respondenti z dalších regionů mají vždy

významně vyšší šanci na nezaměstnanost oproti respondentům pražským. Manuálně pracující⁴ mají 2,6krát vyšší šanci na nezaměstnanost oproti respondentům pracujícím na nemanuálních pozicích. Respondenti se špatným zdravotním stavem mají 2,8krát vyšší šanci na nezaměstnanost oproti respondentům s dobrým zdravotním stavem. V porovnání se střední věkovou kategorií (36–45 let) jsou na tom mladší věkové kategorie nepatrně lépe.⁵ Lidé nad 45 let mají ale šanci na nezaměstnanost již výrazně vyšší. Ve věkové kategorii 46–55 je šance na nezaměstnanost 5krát vyšší, u lidí ve věku 56–65 let až 15krát vyšší než u těch středního věku při kontrole ostatních proměnných v modelu.⁶

Rodičovství (pro účely našich analýz definované jako rodič nejmladšího dítěte ve věku 3 až 8 let) šance na nezaměstnanost při kontrole ostatních proměnných mírně zvyšuje. Nesezdaní, podobně jako rozvedení či ovdovělí, mají oproti sezdaným 1,7krát, resp. 1,6krát vyšší šanci na nezaměstnanost. Významná je i délka praxe; s každým dalším rokem šance na nezaměstnanost nepatrně klesá.

Model znázorňuje celkový přínos jednotlivých vysvětlujících proměnných.⁷ Výsledky aditivního modelu lze shrnout tak, že ženy, respondenti bez vysokoškolského vzdělání, žijící mimo Prahu a region Střední Čechy, manuálně pracující, respondenti se špatným zdravotním stavem, věkové kategorie nad 45 let, respondenti s nejmladším dítětem ve věku 3 až 8 let, nesezdaní, rozvedení a ovdovělí a lidé s nízkým počtem odpracovaných let zažívají vyšší šanci na nezaměstnanost než jejich referenční protějšky.

⁴ U zaměstnaných určeno dle klasifikace ISCO jejich hlavního zaměstnání. Mezi manuálně pracující jsou zahrnuti i lidé pracující ve službách. U nezaměstnaných je jejich určení přiřazeno podle klasifikace ISCO jejich minulého hlavního zaměstnání.

⁵ Fakt, že v modelu, ve kterém jsou zastoupeny obě proměnné (proměnná věkové kategorie a proměnná délka praxe), mají mladší lidé menší šance na nezaměstnanost než lidé ve středním věku, ukazuje, že nezaměstnanost mladých lidí je dána zejména jejich krátkou délkou praxe.

⁶ Model byl původně testován s věkem jako kardinální proměnnou, nicméně ta nezachycuje fakt, že šance na nezaměstnanost se nemění s věkem stejnoměrně. Vhodnější se tedy ukázala kategorizovaná proměnná, která ukazuje poměrně větší znevýhodnění především starších věkových kategorií nad 56 let.

⁷ Protože mezi proměnnými, které vstoupily do modelu, by mohly existovat korelace, byla testována multikolinearita. Výsledky neukazují na rušivou míru multikolinearity v datech. Korelace mezi vysvětlujícími proměnnými existují, ale jejich hodnoty jsou přijatelné. Silnější je pouze vztah mezi počtem odpracovaných let a věkem. V tomto případě se ale nejedná o čistě lineární vztah a nelze říci, že by bylo možné použít jen jednu z těchto proměnných. Každá z nich totiž ukazuje jiný efekt. S počtem odpracovaných let klesá šance na nezaměstnanost. S věkem šance na nezaměstnanost naopak stoupá. Každá z těchto dvou proměnných do modelu přináší jiný typ informace a je pro model přínosná i při zahrnutí té druhé.

Tabulka 2. Binární logistická regrese – nezaměstnanost (aditivní model)

Nezávisle proměnné	Kategorie	Exp(B)
rok sběru dat	2007 (<i>ref.</i>)	1
	2010	1,00 (nesig.)
	2013	0,91 (nesig.)
pohlaví	<i>muž (ref.)</i>	1
	žena	1,38***
vzdělání	VŠ (<i>ref.</i>)	1
	ZŠ až SŠ s maturitou	4,32***
regiony ČR	<i>Praha (ref.)</i>	1
	Střední Čechy	1,10
	Jihozápad	1,48**
	Severozápad	2,63***
	Severovýchod	1,53***
	Jihovýchod	1,93***
	Střední Morava	2,52***
	Moravskoslezsko	2,91***
charakter práce	<i>nemanuální (ref.)</i>	1
	manuální (vč. služeb)	2,62***
zdravotní stav	<i>dobrý (ref.)</i>	1
	špatný	2,82***
věkové kategorie (pouze ekonomicky aktivní)	16–25	0,09***
	26–35	0,32***
	36–45 (<i>ref.</i>)	1
	46–55	4,81***
	56–65	15,19***
rodičovství	<i>nejmladší dítě ve věku 3 až 8 let (ref.)</i>	1
	bez dítěte ve věku 3 až 8 let	0,71***
rodinný stav	<i>sezdání (ref.)</i>	1
	svobodní	1,72***
	rozvedení, ovdovělí	1,63***
počet odpracovaných let		0,86***
konstanta		0,01***

Zdroj: EU-SILC sloučená data, rok 2007, 2010, 2013 za ČR.

Poznámka: n = 22 353, vážená data; 1 kurzívou = referenční kategorie; nesig. = není statisticky signifikantní; ** = $p < 0,01$; *** = $p < 0,001$; charakter práce odkazuje u zaměstnaných k hlavnímu zaměstnání, zatímco u nezaměstnaných odkazuje k poslednímu hlavnímu zaměstnání.

Charakteristiky modelu: Chí kvadrát test je statisticky signifikantní, model s vysvětlujícími proměnnými tedy vysvětluje závisle proměnnou lépe než model pouze s konstantou; Hosmer-Lemeshowův test není statisticky signifikantní, model tedy dobře reprezentuje reálná data; Nagelkerkeho $R^2 = 0,242$; AIC = 12 221.

Výsledky – multiplikativní modely a jejich diskuse

Díky aditivnímu modelu bylo možné identifikovat z(ne)výhodňující charakteristiky a vyčíslit jejich vzájemně očištěný vliv na šanci na nezaměstnanost. Z dostupné literatury vyplývá, že ohrožení nezaměstnaností se týká nejčastěji a nejvíce právě těch, u nichž se znevýhodňující faktory kumulují (viz výše). Intersekcionalní výzkum nás zároveň upozorňuje, že očištěný vliv jednotlivých znevýhodnění nelze jednoduše sečíst nebo odečíst. Je potřeba zkoumat, které průsečíky nerovností vytvářejí z(ne)výhodnění specifická, jak je vytvářejí a jaká znevýhodnění to jsou. V souladu se studii aplikujícími intersekcionalní přístup byl proto použit ve druhé části analýzy multiplikativní (intersekcionalní) přístup. Byly testovány modely BLR s interakcemi mezi vysvětlujícími proměnnými. Ty umožňují identifikovat, zda se u konkrétní proměnné v souvislosti s jinou proměnnou mění její vliv na závisle proměnnou. Interakce také umožňují poukázat na zvláště znevýhodňující (ale i všechny ostatní vlivné) kombinace vysvětlujících proměnných v modelu.

V souladu s meziskupinovým intersekcionalním přístupem bylo tedy při studiu nezaměstnanosti postupováno od analýzy izolovaných vlivů jednotlivých zdrojů nerovností ke zkoumání jejich vzájemného působení. V prvním kroku byl vypočten vzájemně očištěný vliv pohlaví, věku, vzdělání, rodinného stavu, zdravotního stavu, regionu, charakteru práce, rodičovství a počtu odpracovaných let na nezaměstnanost. Následně byl aplikován intersekcionalní přístup ke zjištění, zda spolu některé faktory interagují a tím svoji souvislost s nezaměstnaností vzájemně specificky formují.

Otázkou ve druhé části analýzy bylo, zda se v situaci protnutí několika zdrojů nerovností významně mění šance na nezaměstnanost. Konkrétně byla testována nejdříve interakce mezi pohlavím a rodičovstvím a pak interakce mezi pohlavím, rodičovstvím a charakterem práce.

Využití BLR s interakcemi je v kvantitativních studiích, které zdůrazňují intersekcionalní přístup, doporučováno, jelikož umožňuje studovat všechny kombinace na průsečících různých zdrojů nerovností [např. Dubrow 2008; Hesse-Biber, Johnson 2014; Else-Quest, Hyde 2016]. Podrobněji o BLR s interakcemi informují např. Hosmer a Lemeshow [1989: 70].

Při interpretaci výsledků interakcí je nutné dopočítat koeficienty beta pro každou specifickou kombinaci.⁸ Jejich exponováním získáme $\exp(B)$, tedy šanci, že nastane sledovaný jev pro danou kombinaci faktorů v porovnání s referenční kategorií. K výpočtu koeficientu beta se přistupuje pouze v případě, kdy je interakce mezi proměnnými statisticky významná ($p < 0,05$).

⁸ Při použití programu IBM SPSS.

Dvojná interakce pohlaví a rodičovství

Nejprve je pozornost věnována tomu, jak rodičovství (nejmladší dítě ve věku 3 až 8 let) souvisí se šancí na nezaměstnanost u mužů a jak u žen. Rodičovství v aditivním modelu nepatrně zvyšovalo šanci na nezaměstnanost, existuje ale předpoklad o odlišném vlivu na muže a na ženy. Interakce mezi pohlavím a rodičovstvím byla přidána do aditivního modelu, který se jinak nezměnil. Tato interakce byla statisticky signifikantní ($p < 0,001$) a hodnota AIC po přidání této interakce do modelu klesla o 42 bodů. Došlo tedy ke zlepšení modelu, což potvrzuje důležitost a přínos multiplikativního přístupu.

Z interakce vyplývá, že rodičovství má u žen a u mužů odlišný vliv na šanci na nezaměstnanost. Pro zjednodušení je v Tabulce 3 prezentován pouze výstup za proměnné vstupující do interakce. Ostatní vysvětlující proměnné zůstávají stejné jako v aditivním modelu (Tabulka 2).

Jak konkrétně tato interakce působí, je možné popsat na základě dopočtu beta koeficientů pro všechny kombinace kategorií proměnných a jejich exponování. Tyto výpočty jsou zobrazeny v Tabulce 4.

Z Tabulky 4 je patrné, že multiplikativní přístup je v tomto případě opodstatněný. Při použití běžného aditivního modelu bez interakce z výsledků vy-

Tabulka 3. Binární logistická regrese s dvojnou interakcí – nezaměstnanost

	B	Sig.	Exp(B)
pohlaví (žena)	1,31	0,00	3,72
rodičovství (ne)	0,46	0,00	1,58
pohlaví*rodičovství	-1,14	0,00	0,32
konstanta	-5,74	0,00	0,00

Poznámka: Charakteristiky modelu: Chí kvadrát test je statisticky signifikantní; Hosmer-Lemeshowův test není statisticky signifikantní, model tedy dobře reprezentuje reálná data; Nagelkerkeho $R^2 = 0,247$; AIC = 12 179.

Tabulka 4. Výpočet B koeficientů pro všechny kombinace interagujících proměnných

	B	Exp(B)
<i>muž, otec nejmladšího dítěte 3 až 8 let (ref.)</i>	0	1
žena, matka nejmladšího dítěte 3 až 8 let	B(pohlaví) = 1,31	3,72
muž, nemá dítě ve stanoveném věku	B(rodičovství) = 0,46	1,58
žena, nemá dítě ve stanoveném věku	B(pohlaví) + B(rodičovství) + B(pohlaví × rodičovství) = 1,31 + 0,46 + (-1,14) = 0,63	1,88

plývá, že ženy mají vyšší šance na nezaměstnanost oproti mužům a respondenti s dítětem ve stanoveném věku jsou na tom hůře (mají vyšší šance na nezaměstnanost) oproti těm, kteří dítě ve stanovené věku nemají. Ve skutečnosti je ale situace jiná.

Otec je zde stanoven jako referenční kategorie. Matka má oproti otci 3,7krát vyšší šanci na nezaměstnanost při kontrole ostatních proměnných v modelu. Muž bez dítěte ve stanoveném věku má oproti otci 1,6krát vyšší šanci na nezaměstnanost a žena bez dítěte 1,9krát vyšší šanci na nezaměstnanost při kontrole ostatních proměnných v modelu. Rodičovství nejmladšího dítěte ve věku 3 až 8 let u žen zvyšuje šanci na nezaměstnanost, zatímco u mužů je jeho efekt na šanci na nezaměstnanost opačný, tj. šanci na nezaměstnanost snižuje.

Otec je na tom tedy z pohledu ohrožení nezaměstnaností lépe než muž bez dítěte. Při zanedbání efektu interakce by ale byl závěr opačný. Matka nejmladšího dítěte ve věku 3 až 8 let ale zažívá znevýhodnění jak z důvodu pohlaví, tak z důvodu mateřství. Specifické vyčíslení tohoto znevýhodnění bylo možné pouze díky interakci, která je zde mezi pohlavím a rodičovstvím signifikantní.

Z tohoto příkladu je vidět, že zahrnutí interakcí a jejich testování je důležité, může být pro model velmi přínosné a může přispět k lepšímu porozumění vzájemnému působení proměnných na závisle proměnnou. Při jejich zanedbání se část informace ztrácí a může dokonce dojít ke zkreslujícím závěrům. Předložená analýza nejenom umožnila prokázat existenci specifického a statisticky významně důležitého vlivu interakcí, ale umožnila i tyto vzájemně utvářené, specifické vlivy vyčíslit a vyhodnotit tak relativní pozice z(ne)výhodnění různých populačních skupin vůči sobě navzájem. Hlavní efekty jednotlivých zdrojů z(ne)výhodnění totiž nelze pro zjištění pozice různých populačních skupin (včetně těch, které prožívají mnohonásobné znevýhodnění) jednoduše sečíst nebo odečíst. Je třeba vzít v úvahu také specifičnost jednotlivých proměnných a jejich interakcí jako vzájemně se formujících zdrojů nerovností.

Využití binární logistické regrese s interakcemi navíc umožnilo vyčíslit nejen specifickou míru šancí jedinců na průsečících vybraných interagujících proměnných, ale – v případě interakce pohlaví a rodičovství – rovněž ukázat, že podrobnější pohled na jednotlivé skupiny prostřednictvím interakce proměnných může váhu nerovností zcela změnit. V případě mužů je totiž rodičovství spojeno s nižší (nikoliv vyšší) šancí na nezaměstnanost. Využití intersekcionalního přístupu tedy v tomto případě napomohlo odhalit dokonce potenciálně zavádějící výsledek aditivního modelu. Zjištěný, vyčíslený a silný dopad mateřství na šanci na nezaměstnanost zároveň není nevyhnutelný. Mezinárodní srovnání ukazují, že ve srovnání s dalšími státy Evropy má mateřství v ČR dlouhodobě nejsilnější negativní dopad na zaměstnanost žen [OECD Family Database 2017]. V ČR se téměř 30 % žen s dvouletými a 60 % žen s tříletými dětmi stává nezaměstnanými bezprostředně po ukončení rodičovské dovolené [Bičáková, Kalíšková 2015]. To samo o sobě zpochybňuje faktickou funkčnost ochranné doby pro návrat do předchozího zaměstnání. Mezinárodní studie ukazují, že rodičovská dovolená

má pozitivní dopad na zaměstnanost žen, ale pouze tehdy, není-li příliš dlouhá [např. Thévenon, Solaz 2013]. Většina nezaměstnaných žen s 5 až 7letým dítětem v ČR je navíc nezaměstnaná déle než jeden rok [Bičáková, Kalíšková 2015]. Nezaměstnanost tak v jejich případě není krátkodobou záležitostí. Dlouze přerušené pracovní dráhy žen v období péče o malé děti v ČR následně negativním způsobem dopadají na jejich celoživotní příjmy [Pytlíková 2015], a tak posilují nerovnosti na průsečících genderu a dalších zdrojů nerovností.

Trojná interakce pohlaví, rodičovství a charakteru práce

Některé kombinace faktorů mohou šanci na nezaměstnanost měnit mnohem zásadnějším způsobem, než je tomu u dvojné interakce pohlaví a rodičovství. Pro účely této studie, která má ilustrovat možnosti využití multiplikativního intersekcionalního přístupu, je zde prezentována ještě trojná interakce, která byla testována na základě předpokladu o horším postavení manuálně pracujících matek.⁹ Do modelu byla přidána trojná interakce mezi pohlavím, rodičovstvím a charakterem práce; ostatní proměnné zůstaly stejné jako v aditivním modelu (Tabulka 2). Z důvodu úspory místa zde prezentujeme výstupy pouze trojné interakce, hodnoty u ostatních proměnných se zásadně nezměnily. Tabulka 5 obsahuje hodnoty B koeficientů a signifikancí pro všechny proměnné vstupující do trojné interakce a pro jednotlivé interakce. Tabulka 6 následně obsahuje dopočtené hodnoty šancí na nezaměstnanost pro všechny kombinace kategorií interagujících proměnných v porovnání s referenční kategorií, kterou zde tvoří muži, otcové nejmladších dětí ve věku 3 až 8 let, kteří pracují v nemanuálních zaměstnáních.

Z interakce mezi pohlavím, rodičovstvím a charakterem práce (manuální vs. nemanuální) se jako kategorie s nejvyšší šancí na nezaměstnanost jeví matky pracující manuálně. Šance na nezaměstnanost je v této kategorii 36krát vyšší oproti otcům z nemanuálních oborů.¹⁰ Ženy bez nejmladšího dítěte ve věku 3 až 8 let z manuálních zaměstnání mají šanci na nezaměstnanost 18krát vyšší v porovnání s referenční kategorií. Matky z nemanuálních zaměstnání mají 13krát vyšší šanci na nezaměstnanost a ženy bez dítěte z nemanuálních zaměstnání 7krát vyšší. Muž bez dítěte s manuálním zaměstnáním má oproti otcům s nemanuálním zaměstnáním 15krát vyšší šanci na nezaměstnanost, otec s manuálním zaměstnáním 11krát vyšší šanci a muž bez dítěte s nemanuálním zaměstnáním 6krát vyšší šanci (vždy při kontrole ostatních proměnných v modelu).

⁹ Počet respondentů se v jednotlivých kombinovaných kategoriích pohyboval od 911 do 9 007 respondentů.

¹⁰ Jako znevýhodňující se ukázala také kombinace mateřství a nízkého počtu odpracovaných let, která indikuje zvláště nepříznivé podmínky na trhu práce pro ty ženy, které se starají o dítě ve věku 3 až 8 let a zároveň mají pouze krátkou, nebo dokonce žádnou zkušenost s výdělečnou činností.

Tabulka 5. Binární logistická regrese s trojnou interakcí – nezaměstnanost

	B	Sig.	Exp(B)
pohlaví (žena)	2,59	0,00	13,37
rodičovství (ne)	1,82	0,00	6,19
charakter práce (manuální)	2,40	0,00	11,04
pohlaví*rodičovství	-2,47	0,00	0,08
pohlaví*charakter práce	-1,40	0,03	0,25
charakter práce*rodičovství	-1,51	0,02	0,22
pohlaví*rodičovství*charakter práce	1,46	0,03	4,31
konstanta	-7,04	0,00	0,00

Poznámka: Charakteristiky modelu: Chí kvadrát test je statisticky signifikantní; Hosmer-Lemeshowův test není statisticky signifikantní, model tedy dobře reprezentuje reálná data; Nagelkerkeho $R^2 = 0,247$; AIC = 12 177, tedy opět došlo k poklesu oproti předchozímu modelu (v tomto případě však pouze o 2 body). Jedná se o pravděpodobnější model.

Tabulka 6. Hodnoty Exp(B) pro všechny kombinace interagujících proměnných

	Exp(B)
pohlaví*rodičovství*charakter práce	
<i>muž – rodič – nemanuální (ref.)</i>	1
muž – rodič – manuální	11,04
muž – nerodič – nemanuální	6,19
muž – nerodič – manuální	15,06
žena – rodič – nemanuální	13,37
žena – rodič – manuální	36,26
žena – nerodič – nemanuální	6,97
žena – nerodič – manuální	17,96

Opět je z výsledků vidět, že rodičovství u žen šanci na nezaměstnanost zvyšuje, zatímco u mužů snižuje. Kombinace manuální práce a péče o nejmladší dítě ve věku 3 až 8 let je u žen mnohem více znevýhodňující než u mužů, u kterých se v dané situaci protínají zdroje znevýhodnění i zvýhodnění.

V manuálních typech zaměstnání (včetně služeb) neargumentují zaměstnavatelé proti návratu matek do zaměstnání zastaráváním jejich kvalifikace a oslabováním profesních kontaktů v důsledku delšího odchodu z pracovního trhu. V těchto typech zaměstnání je ale v ČR častá práce na směny [Lehmann et al. 2015]. Tato forma (na provoz orientované) flexibility práce může mít negativní dopad na možnosti kombinování pracovního a soukromého života. Pro snížení

ohrožení matek z manuálních profesí a služeb nezaměstnaností se tak jeví vhodné kombinovat provozem danou flexibilitu práce s pracovní flexibilitou orientovanou na potřeby zaměstnance a sladování služeb pro rodiny s podnikovým provozem.¹¹

Dostupné kvalitativní výzkumy [např. Hašková, Dudová 2017; Hašková, Křížková, Dudová 2015] zároveň naznačují, že některé rekvalifikační programy v oblasti služeb, do kterých se hlásí zejména ženy (např. kosmetička, pedikérka, pečovatelka), mohou dotyčné směřovat k pracím krátkodobým (např. termínované pracovní smlouvy, dohody o provedení práce, drobná živnostenská činnost) a nízko finančně ohodnoceným. Ty nepřinášejí stabilitu ani jistotu, ani finanční nezávislost. V případě matek vracejících se na trh práce pak vidina možné časové flexibility pro potřeby rodiny (např. částečného úvazku, občasně práce) v praxi nenaplnuje koncept sladování pracovního a soukromého života. Jde naopak o překerní práce a pracovní vztahy charakteristické pro sekundární trh práce, vyznačující se také vysokou fluktuací zaměstnanců i jejich častějšími přechody mezi zaměstnaností a nezaměstnaností, případně ekonomickou neaktivitou. Ve světle zjištěné vysoké šance na nezaměstnanost matek z manuálních profesí a služeb, které pečují o nejmladší dítě ve věku 3 až 8 let (tedy převážně matek s nižším stupněm vzdělání vracejících se na trh práce), nabývají tyto poznatky o procesech pracovní marginalizace matek na významu. Společně pak přispívají ke kontextuálnímu porozumění mnohvrstevným strukturám sociálních nerovností.

Urgenci politicky významného zjištění o relativně vysoké šanci na nezaměstnanost matek z manuálních profesí a služeb posilují také další výzkumy. Martina Štípková a Martin Kreidl [2012] například ukázali, že mezi mladými ženami s nízkým vzděláním narůstá podíl těch, které jsou matkami, ale zároveň nemají žádnou zkušenost stabilního zaměstnání. Hana Hašková a Radka Dudová [2017] zjistily, že mezi (alespoň občasně) výdělečně činnými matkami předškolních dětí je třetina (a mezi vydělávajícími matkami mladších školních dětí více než čtvrtina) těch, které pracují pouze občasně nebo na živnost. Robert Jahoda a Tereza Šinkyříková [2011] zase poukázali na vysoké efektivní zdanění „druhého“ vydělávajícího (toho s nižším příjmem) v rodině a na významné ekonomické bariéry návratu matek v ČR na trh práce zejména tehdy, jedná-li se o nízkopříjmové profese.

Prezentovaná zjištění jsou relevantní nejen výzkumně, ale i pro sociálněpolitickou praxi. Vyčíslení relativních šancí na nezaměstnanost u konkrétních populačních skupin je sociálně a politicky významné, protože jednak zviditelňuje znevýhodnění marginalizovaných skupin na průsečících různých linií nerovností a jednak přispívá k pochopení částečné determinace těchto znevýhodnění kombinacemi běžných sociálních kategorií, jako je ženství, mateřství nebo manuální

¹¹ Úpravy těchto služeb přitom musejí respektovat potřeby jednotlivých členů rodin, potřebujících péči i pečujících.

typ zaměstnání. Kvantitativní meziskupinový intersekcionalní výzkum může poskytovat argument pro potřebnost vyrovnávání pozice znevýhodněných skupin nebo zvyšování jejich příležitostí prostřednictvím sociálních politik. A právě specificky zacílené programy aktivní politiky zaměstnanosti se ukazují jako nejefektivnější [Hora, Suchanec 2014]. Naopak, nejméně efektivní je účast v programech aktivní politiky zaměstnanosti v těch skupinách zaměstnaných, pro které specificky zaměřené programy neexistují [ibid.].

Pro porozumění sociálním mechanismům vedoucím k nerovnostem, ale i pro vytváření, zpřesňování nebo korekci sociálněpolitických intervencí na podporu znevýhodněných skupin je vhodné výsledky kvantitativního šetření propojit s kvalitativním výzkumem. Zatímco se kvantitativní intersekcionalní výzkum soustředí na kvantifikaci vlivu z(ne)výhodňujících faktorů a jejich kombinací, kvalitativní intersekcionalní výzkum přispívá k porozumění provázanosti procesů z(ne)výhodňování v rámci konkrétní skupiny či skupin marginalizovaných osob.

Prezentovaný výzkum má rovněž své limity. Obdobně jako ve většině kvantitativních výzkumů za ČR ani zde použitá data neumožňovala smysluplně analyzovat vliv etnicity a národnosti na šance na nezaměstnanost, ačkoliv jejich vliv a specifické protnutí s dalšími zdroji nerovností lze předpokládat na základě teoretické literatury a empirických studií specificky zacílených na etnicitu nebo národnost [Růžička 2011; Průzkum o postavení... 2014]. Proměnná etnicita v datech EU-SILC, podobně jako ve většině dalších datových zdrojů, obsažena není. Otázku národnosti sice toto dotazníkové šetření neopominulo, ale různým způsobem operacionalizovaná národnost (např. prostřednictvím mateřského jazyka) se jako jeden z faktorů ovlivňujících šanci na nezaměstnanost do výsledných modelů BLR neprosadila. Důvodem mohou být relativně malé počty lidí s jinou než českou národností v souboru a také fakt, že pobyt mnohých cizinců je v ČR vázán na jejich zaměstnání.

Diskuse přínosů a limitů kvantitativního intersekcionalního přístupu

Intersekcionalní přístup přináší do studia sociálních nerovností tři hlavní přínosy. Prvním přínosem je analytický posun od zkoumání vlivu jednotlivých zdrojů nerovností ke zkoumání jejich vzájemného působení. Druhým přínosem je důraz na kontextuální porozumění nerovnostem jakožto komplexním konfiguracím vzájemně se utvářejících zdrojů nerovností a procesů z(ne)výhodňování. A třetím přínosem je zviditelnění vícenásobně marginalizovaných osob, včetně vzájemného působení souvisejících zdrojů nerovností a procesů z(ne)výhodňování [Hancock 2016; Choo, Ferree 2010: 131].

Kvantitativní intersekcionalní výzkum staví na předpokladu, že pozice lidí v sociálním prostoru je dána jejich příslušností k více sociálním kategoriím. Ty je lokalizují na průsečících různých zdrojů nerovností, které nejsou na sobě nezá-

víslé, ale společně utvářejí specifické pozice ve struktuře sociálních nerovností a moci. Sociální kategorie přitom nejsou pouze individuálními charakteristikami (součástí identit lidí), ale také sociálním kontextem (v podobě sociálních struktur, institucí a interakcí), ve kterém lidé jednají, který spoluutvářejí a který sociální nerovnosti (re)produkuje [Else-Quest, Hyde 2016].

Tento článek diskutoval základní principy a typy intersekcionalního výzkumu, demonstroval jednu z možností, jak lze aplikovat meziskupinovou intersekcionalní perspektivu v kvantitativním výzkumu, a zároveň tak přispěl k prohloubení znalostí o zdrojích nerovností souvisejících v ČR s nezaměstnaností. Přínosem tohoto článku je také zhodnocení přínosů a limitů využití kvantitativního intersekcionalního výzkumného přístupu.

První okruh přínosů a limitů intersekcionality jakožto teoreticko-metodologického přístupu vychází z premisy, že ve snaze pochopit sociální realitu je nutné zkoumat vztahy mezi sociálními kategoriemi. I když součástí celého procesu může být zkoumání tzv. čistých efektů jednotlivých zdrojů nerovností, analýza jejich vzájemně utvářeného vlivu je pro pochopení sociální reality klíčová. V rámci kvalitativních metod jsou proto rozebírány postupy, jak nejlépe zkoumat vzájemně provázané zdroje nerovností a procesy z(ne)výhodňování v různých oblastech a na různých úrovních sociální reality zkoumaných populací [např. Anthias 2012; Winker, Degele 2011]. V rámci kvantitativních metod je naopak diskuse nad možnostmi intersekcionalního výzkumu dosud rozvinuta nedostatečně [Else-Quest, Hyde 2016]. Zde prezentovaná analýza faktorů zvyšujících šanci na nezaměstnanost využila binární logistické regrese s interakcemi. Ta se ukázala být vhodná pro odhalení důležitosti provázanosti zdrojů z(ne)výhodnění v jejich vlivu na šance na nezaměstnanost. Umožňuje totiž identifikovat, zda (a jakým způsobem) se souvislost testované proměnné (nebo proměnných) se zkoumaným jevem (nezaměstnaností) mění v závislosti na jiné proměnné (či proměnných) v modelu. Tímto způsobem se podařilo identifikovat, zda dochází – při protnutí dvou nebo několika zdrojů nerovností – k významné změně šance na nezaměstnanost, a pokud ano, k jaké. Zvolený analytický postup umožnil nejen vyčíslit vzájemně očištěný vliv zdrojů nerovností na šanci na nezaměstnanost, ale také odhalit specificky modifikované souvislosti konkrétních sociálních kategorií na průsečících různých zdrojů nerovností a tímto způsobem přispět k vysvětlení ne/zaměstnanosti jakožto jevu souvisejícího se specifickými průsečíky konkrétních zdrojů nerovností.

Zatímco aditivní přístup staví na předpokladu, že efekty jednotlivých zdrojů nerovností jsou ve svém působení na sobě nezávislé, intersekcionalní výzkum ukazuje, že určité kombinace zdrojů nerovností vytvářejí z(ne)výhodnění specifická, jež šanci na zkoumaný jev mění způsobem, který není možné aditivním přístupem vypočítat. BLR s interakcemi ukázala, že aditivní přístup, kdy se k sobě pouze přidávají z(ne)výhodňující charakteristiky, může být zavádějící, jelikož určitý zdroj nerovností může v kombinaci s dalším zdrojem nerovností vytvářet jiné, nebo dokonce zcela odlišné šance (jako v případě interakce pohlaví a rodičovství).

Jinou vhodnou existující metodou, jakou lze využít obdobným způsobem, může být vícerozměrná analýza rozptylu (MANOVA). Tuto metodu použily pro testování vlivu interakce pohlaví, etnicity a zaměstnaneckého statusu na příjem Leeni Hansson a Kadri Aavik [2012]. Nevýhodou této metody však může být to, že závisle proměnná musí být kardinální.

Fakt, že existující kvantitativní intersekcionalní studie čerpají z existujících metod analýzy statistických dat, není nutně nevýhodou, i když za to někdy čelí intersekcionalní přístup kritice [Else-Quest, Hyde 2016]. Jako výhodná se tato situace jeví naopak ve světle toho, že tímto způsobem nemusí být intersekcionalní výzkum „exkluzivním“ projektem, ale jakýkoliv výzkum může být intersekcionalně senzitivní. A každý výzkumník nebo výzkumnice může praktikovat intersekcionalní výzkum a myšlení [Hancock 2016; McBride et al. 2015: 334]. Paralelu lze v daném ohledu hledat s výzkumem genderově senzitivním a s genderovou citlivostí při zkoumání sociální reality.

Soustředme se nyní na druhý okruh přínosů a limitů intersekcionality jakožto výzkumné perspektivy, která nejen umožňuje mnohorozměrné a kontextuální vidění světa, ale dokonce k němu vybízí. Tento požadavek má své hranice i v rámci intersekcionalního výzkumu. V praxi totiž není možné zachytit všechny provázanosti a vzájemné utváření zdrojů z(ne)výhodnění [Anthias 2012]. Vnitroskupinový kvalitativní intersekcionalní výzkum se přitom zdá být v daném ohledu před výzkumem kvantitativním ve výhodě. Interpretace statistických interakcí vyšších řádů je složitá. Většina studií proto končí u statistických interakcí tří proměnných. Kromě toho jsou výzkumné týmy při testování vlivných interakcí limitovány velikostí analyzovaného souboru a počtem respondentů v jednotlivých kombinacích kategorií. Pro porozumění sociální realitě a pro validitu kvantitativních analýz jsou však vícerozměrnost a zachycení souvislostí v analýze podstatné. Pro zvýšení validity analýz těchto dat, jejichž hlavní výhodou je jejich reprezentativita, je tedy důležité se o mnohorozměrnost a kontextuální uchopení sociální reality alespoň pokoušet.

Závěrem se soustředme na třetí okruh přínosů a limitů intersekcionality ve smyslu „zviditelňování“ marginalizovaných skupin populace. V politických programech a legislativních opatřeních jsou výsledky intersekcionalní analýzy využívány zejména k redukci vícenásobné diskriminace [Lombardo, Verloo 2009]. V ČR na této úrovni přináší opatření pro redukci vícenásobné diskriminace např. „Akční plán pro vyrovnané zastoupení žen a mužů v rozhodovacích pozicích na léta 2016–2018“.¹² Na úrovni občanské společnosti pomáhá intersekcionalní analýza rámovat a „zviditelňovat“ politické požadavky svépomocných nebo jiných občanských skupin (např. romských žen, romských gayů a leseb, zdravotně zne-

¹² Viz <https://www.vlada.cz/cz/clenove-vlady/pri-uradu-vlady/jiri-dienstbier/aktualne/vlada-schvalila-akcni-plan-pro-vyrovnane-zastoupeni-zen-a-muzu-v-rozhodovacich-pozicich-146798/>.

výhodněných žen či homoparentálních rodin), jejichž specifická z(ne)výhodnění nejsou reflektována (a jejichž specifická řešení nejsou formulována) nejen na úrovni sociálněpolitických programů, ale mnohdy ani na úrovni programových požadavků vlivnějších občanských organizací nebo hnutí zaměřujících se zpravidla pouze na jeden zdroj znevýhodnění. Prezentovaná kvantitativní analýza pomohla v daném ohledu odhalit a vyčíslit vliv některých zvláště znevýhodňujících kombinací sociálních kategorií souvisejících s nezaměstnaností. Pro pochopení mechanismů z(ne)výhodňování, a stejně tak i pro formulaci konkrétních sociálněpolitických opatření na podporu marginalizovaných osob je však přínosné kombinování obou, kvantitativních i kvalitativních přístupů intersekcionalně senzitivního výzkumu.

Při snaze přiblížit situaci marginalizovaných skupin prostřednictvím kvantitativního výzkumu můžeme narazit na limity dostupnosti dat, jako je tomu v případě dat EU-SILC. Marginalizované populace totiž často zůstávají v reprezentativních šetřeních skryté nejen v důsledku charakteru otázek, ale například i proto, že se šetření provádí pouze v bytových domácnostech. Téměř vyloučení jsou pak ze sběru dat např. bezdomovci nebo romská populace žijící ve vyloučených lokalitách. V takových případech přichází jako logická volba vnitroskupinový kvalitativní intersekcionalní výzkum. Zároveň skutečnost, že většina reprezentativních šetření za ČR národnost a etnicitu (jakožto jedny ze základních linií nerovností) netematizuje nebo neumožňuje s těmito zdroji nerovností smysluplně pracovat, otevírá otázku, jak tyto zdroje nerovností a moci v relativně homogenní populaci ČR studovat.

HANA HAŠKOVÁ je vědeckou pracovnící v oddělení Gender a sociologie Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., a přednáší na Univerzitě Karlově. Zkoumá genderové aspekty životních drah, politiky péče a zabývá se vztahy mezi pracovním a soukromým životem.

ALENA KRÍŽKOVÁ je vědeckou pracovnící a vedoucí oddělení Gender a sociologie Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i. Zabývá se ekonomickou nezávislostí žen, kombinací práce a rodiny a genderovými vztahy v organizacích, managementu a podnikání.

KRISTÝNA POSPÍŠILOVÁ je výzkumnou pracovnící v oddělení Gender a sociologie Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i. Zaměřuje se na problematiku ekvivalence měření v čase, metodologii kvantitativního výzkumu, vícerozměrnou analýzu dat a sociální nerovnosti.

Literatura

- Anthias, F. 2012. „Intersectional What? Social Divisions, Intersectionality and Levels of Analysis.“ *Ethnicities* 13 (1): 3–19, <https://doi.org/10.1177/1468796812463547>.
- Bičáková, A., K. Kalíšková. 2015. *Od mateřství k nezaměstnanosti: Postavení žen s malými dětmi na trhu práce* [online]. CERGE-EI [cit. 3. 7. 2016]. Dostupné z:

- http://genderstudies.cz/download/IDEA_Studie_8_2015_Od_materstvi_k_nezamestnanosti.pdf.
- Bowleg, L. 2008. „When Black + Lesbian + Woman ≠ Black lesbian Woman: The Methodological Challenges of Qualitative and Quantitative Intersectionality Research.“ *Sex Roles* 59: 312–325, <https://doi.org/10.1007/s11199-008-9400-z>.
- Browne, I., J. Misra. 2003. „The Intersection of Gender and Race in the Labor Market.“ *Annual Review of Sociology* 29: 487–513, <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.29.010202.100016>.
- Browne, I., J. Misra. 2005. „Labor-Market Inequality: Intersections of Gender, Race, and Class.“ Pp. 165–189 in M. Romero, E. Margolis (eds.). *The Blackwell Companion to Social Inequalities*. Malden: Blackwell Publishing, <https://doi.org/10.1002/9780470996973.ch23>.
- Collins, P. H. 1990. *Black Feminist Thought: Knowledge, Consciousness and the Politics of Empowerment*. Boston: Unwin Hyman.
- Collins, P. H. 1993. „Toward a New Vision: Race, Class, and Gender as Categories of Analysis and Connection.“ *Jean Ait Belkhir, Race, Gender & Class Journal* 1 (1): 25–45.
- Collins, P. H., S. Bilge. 2016. *Intersectionality*. Cambridge: Polity Press.
- Crenshaw, K. 1993. „Mapping the Margins : Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against Women of Color.“ *Stanford Law Review* 43 (6): 1241–1299, <https://doi.org/10.2307/1229039>.
- Dubrow, J. K. 2008. „How Can We Account for Intersectionality in Quantitative Analysis of Survey Data? Empirical Illustration for Central and Eastern Europe.“ *ASK* 17: 85–100.
- Else-Quest, N. M., J. S. Hyde. 2016. „Intersectionality in Quantitative Psychological Research: II. Methods and Techniques.“ *Psychology of Women Quarterly* 40 (3): 319–336, <https://doi.org/10.1177/0361684316647953>.
- Feřtová, M., J. Temelová. 2011. „Prostorová specifika strukturální nezaměstnanosti na úrovni obcí v České republice.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 47 (4): 681–715.
- Formánková, L., A. Křížková. 2010. „Odras nejistot, znevýhodnění a marginalizace na trhu práce v biografických výpovědích žen s nízkým vzděláním.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 11 (2): 23–35.
- Gallie, D., S. Paugam, S. Jacobs. 2003. „Unemployment, Poverty and Social Isolation: Is there a Vicious Circle of Social Exclusion?“ *European societies* 5 (1): 1–32, <https://dx.doi.org/10.1080/1461669032000057668>.
- Green, A. E. 1997. „Exclusion, Unemployment and Non-employment.“ *Regional Studies* 31: 505–520, <https://doi.org/10.1080/00343409750132298>.
- Green, A. E., D. W. Owen. 2006. *The Geography of Poor Skills and Access to Work*. Bristol: Policy Press.
- Hansson, L., K. Aavik. 2012. „The Effect of Gender and Ethnicity and Their Intersection on Work Satisfaction and Earnings in Estonia, 1993–2008.“ *Studies of Transition States and Societies* 4 (2): 3–19.
- Hancock, A. M. 2016. *Intersectionality. An Intellectual History*. New York: Oxford University Press, <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199370368.001.0001>.
- Hašková, H. 2014. „Načasování a kombinování práce a péče o malé děti.“ Pp. 187–211 in H. Hašková (ed.), M. Vohlídalová, H. Maříková, R. Dudová, Z. Uhde, A. Křížková, L. Formánková. *Vlastní cestou? Životní dráhy v pozdně moderní společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Hašková, H., R. Dudová. 2017. „Precarious Work and Care Responsibilities in the Economic Crisis.“ *European Journal of Industrial Relations* 23 (1): 47–63, <https://doi.org/10.1177/0959680116672279>.

- Hašková, H., A. Křížková, R. Dudová. 2015. *Ekonomické náklady mateřství. Co znamená odpovědnost za péči o dítě/děti pro ženy z hlediska jejich pracovního uplatnění a ekonomického postavení* [online]. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i. [cit. 14. 6. 2016]. Dostupné z: http://genderstudies.cz/download/Sekundarni%20analyza%20zprava%20final_format.pdf.
- Hesse-Biber, S. N., R. B. Johnson. 2014. *Oxford Handbook of Multimethod and Mixed Methods Research Inquiry*. Oxford University Press.
- Hora, O., M. Suchanec. 2014. „Zhodnocení programů aktivní politiky zaměstnanosti realizovaných v České republice v období krize.“ Pp. 143–182 in *Česká politika zaměstnanosti v době krize a po krizi*. Brno, Boskovice: muniPRESS, Albert.
- Horáková, M. 2011. *Pracovní vzdělávání a výcvik: podpora zaměstnatelnosti nebo iluze? Přínosy rekvalifikačních programů pro zaměstnatelnost účastníků (s přihlédnutím k postavení ohrožených skupin na trhu práce)*. Brno: SFF MU.
- Hosmer, D. W., J. S. Lemeshow. 1989. *Applied Logistic Regression*. New York: John Wiley and Sons.
- Hraba, J., R. Mullick, J. Večerník, P. A. Mccutcheon. 2000. „Vzdělání, ekonomická zkušenost a reformy v České republice: podpora, nebo obavy?“ *Sociologický časopis* 36 (4): 415–430.
- Choo, H. Y., M. M. Ferree. 2010. „Practicing Intersectionality in Sociological Research: A Critical Analysis of Inclusions, Interactions, and Institutions in the Study of Inequalities.“ *Sociological Theory* 28 (2): 129–149, <https://doi.org/10.1111/j.1467-9558.2010.01370.x>.
- Jahoda, M. 1988. „Economic Recession and Mental Health: Some Conceptual Issues.“ *Journal of Social Issues* 44 (4): 13–23, <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1988.tb02089.x>.
- Jahoda, R., T. Šinkyříková. 2011. *Studie o distribučních dopadech a ekonomickém působení rodičovského příspěvku na české domácnosti*. Praha: VÚPSV.
- Katrnák, T., P. Mareš. 2007. „Segmenty zaměstnaných a nezaměstnaných v České republice v letech 1998 až 2004.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 43 (2): 281–303.
- Kotíková, J. 2003. „Rizikové skupiny uchazečů o zaměstnání z pohledu úřadu práce.“ Pp. 128–138 in T. Sirovátka, P. Mareš (eds.). *Trh práce, nezaměstnanost, sociální politika*. Brno: Masarykova univerzita.
- Kolářová, M. 2008. „Na křižovatkách nerovností: gender, třída a rasa/etnicita.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 9 (2): 1–10.
- Kováts, É. 2017. „The Emergence of Powerful Anti-Gender Movements in Europe and the Crisis of Liberal Democracy.“ Pp. 175–189 in M. Köttig, R. Bitzan, A. Petö (eds.). *Gender and Far Right Politics in Europe*. Palgrave Macmillan, https://doi.org/10.1007/978-3-319-43533-6_12.
- Křížková, A., L. Formánková. 2014. „Intersekcionalní perspektiva zkoumání dopadů krize na životní dráhy v ČR: gender, třída, věk (a rodičovství).“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 15 (2): 61–76, <https://doi.org/10.13060/12130028.2014.15.2.131>.
- Křížková, A., H. Maříková, H. Hašková, L. Formánková. 2011. *Pracovní dráhy žen v České republice*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Lehmann, Š., R. Kyzlinková, P. Pojer, S. Veverková. 2015. *Czech Republic: Working Life Country Profile* [online]. Eurofound [cit. 1. 6. 2017]. Dostupné z: <http://www.eurofound.europa.eu/observatories/eurwork/comparative-information/national-contributions/czech-republic/czech-republic-working-life-country-profile>.
- Lombardo, E., M. Verloo. 2009. „Institutionalizing Intersectionality in the European Union?“ *International Feminist Journal of Politics* 11 (4): 478–495, <https://doi.org/10.1080/14616740903237442>.

- McBride, A., G. Hebson, J. Holgate. 2015. „Intersectionality: Are We Taking Enough Notice in the Field of Work and Employment Relations?“ *Work, Employment & Society* 29 (2): 331–341, <https://doi.org/10.1177/0950017014538337>.
- McCall, L. 2005. „The Complexity of Intersectionality.“ *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 30 (3): 1771–1800, <https://doi.org/10.1086/426800>.
- Mooney, S. 2016. „Nimble Intersectionality in Employment Research: a Way to Resolve Methodological Dilemmas.“ *Work, Employment & Society* 30 (4): 708–718, <https://doi.org/10.1177/0950017015620768>.
- „OECD Family Database“ [online]. 2017. OECD [cit. 3. 7. 2017]. Dostupné z: <http://www.oecd.org/social/family/database.htm>.
- Penner, A. M., A. Saperstein. 2013. „Engendering Racial Perceptions: An Intersectional Analysis of How Social Status Shapes Race.“ *Gender & Society* 27 (3): 319–344, <https://doi.org/10.1177/0891243213480262>.
- Plasová, B., J. Válková. 2009. „Genderová diferenciacie nejistot na trhu práce.“ Pp. 39–79 in *Nejistoty na trhu práce*. Boskovice: Albert.
- „Průzkum o postavení romských žen v České republice.“ 2014. *Slovo 21* [online]. [cit. 14. 6. 2017]. Dostupné z: <http://www.slovo21.cz/index.php/extensions/vsechny-romske-projekty/332-pruzkum-o-postaveni-romskych-zen-v-ceske-republice>.
- Pytlíková, M. 2015. *Rozdíly ve výši výdělků ve vztahu k mateřství a dítěti v rodině*. Praha: CERGE-EI.
- Růžicka, M. 2011. „Časoprostorové a infrastrukturní aspekty procesu sociální exkluze.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 47 (2): 273–295.
- Řeháková, B. 2000. „Nebojte se logistické regrese.“ *Sociologický časopis* 36 (4): 475–492.
- Sirovátka, T. 1997. „Sociální a ekonomické faktory marginalizace na pracovním trhu v České republice.“ *Sociologický časopis* 33 (2): 169–188.
- Sirovátka, T. 2002. „Diferencovaná rizika nezaměstnanosti.“ Pp. 41–60 in T. Sirovátka (ed.). *Menšiny a marginalizované skupiny v České republice*. Brno: FSS MU.
- Sirovátka, T. 2009. „Dualizace na trhu práce a strategie ‚outsiderů‘.“ Pp. 9–38 in T. Sirovátka, J. Winkler, M. Žižlavský (eds.). *Nejistoty na trhu práce*. Brno: Albert.
- Shields, S. A. 2008. „Gender: An Intersectionality Perspective.“ *Sex Roles* 59 (5): 301–311, <https://doi.org/10.1007/s11199-008-9501-8>.
- Štípková, M., M. Kreidl. 2012. „Proměna načasování událostí životních drah.“ Pp. 38–72 in J. Hasmanová Marhánková, M. Kreidl (eds.). *Proměny partnerství. Životní dráhy a partnerství v české společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).
- Thévenon, O., A. Solaz. 2013. „Labour Market Effects of Parental Leave Policies in OECD Countries.“ *OECD iLibrary* [online]. OECD [cit. 14. 6. 2017]. Dostupné z: http://www.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/labour-market-effects-of-parental-leave-policies-in-oecd-countries_5k8xb6hw1wjf-enjsessionid=1qrhm5itoik41.x-oecd-live-02.
- Veenstra, G., Z. Wu, S. Noh, V. Kaspar, C. Schimmele, D. Parra-Medina. 2011. „Race, Gender, Class, and Sexual Orientation: Intersecting Axes of Inequality and Self-rated Health in Canada.“ *International Journal for Equity in Health* 10 (3): 1–11, <https://doi.org/10.1186/1475-9276-10-3>.
- Vinopal, J. 2011. „Indikátor subjektivní kvality pracovního života.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 47 (5): 937–965.
- Vyhlídal, J., P. Mareš. 2006. *Mění se rizika a šance na trhu práce: analýza postavení a šancí vybraných rizikových skupin na trhu práce*. Praha: VÚPSV.
- Walby, S. 2007. „Complexity Theory, Systems Theory, and Multiple Intersecting Social Inequalities.“ *Philosophy of the Social Sciences* 37 (4): 449–470, <https://doi.org/10.1177/0048393107307663>.
- Winker, G., N. Degele. 2011. „Intersectionality as Multi-Level Analysis: Dealing with

- Social Inequality." *European Journal of Women's Studies* 18 (1): 51–66,
<https://doi.org/10.1177/1350506810386084>.
- Yuval-Davis, N. 2012. „Dialogical Epistemology—An Intersectional Resistance to the
Oppression Olympics." *Gender & Society* 26 (1): 46–54,
<https://doi.org/10.1177/0891243211427701>.
- Železná, L., M. Kreidl. 2016. „Mobilita mezi zaměstnaností a nezaměstnaností u starších
pracovníků v ČR." *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 52 (4): 505–534,
<https://doi.org/10.13060/00380288.2016.52.4.270>.